

KIÇIK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ ƏTƏKLƏRİNDƏ MÜXTƏLİF XARAKTERLİ LANDŞAFTLARDA İRİBUYNUZLU HEYVANLARDA ONXOSERKOZ TÖRƏDİCİLƏRİNİN (ONCHOCERCA QUTTUROSA NEUMANN, 1910 VƏ ONCHOCERCA LIENALIS STILES, 1892) YAYILMASI

NAMAZOVA A.A., FƏTƏLİYEV Q.H.

AMEA Zoologiya İnstitutu

ali.namazov.54@mail.ru qarafataliyev@bk.ru

Abstract: In the north-eastern slopes of the Lesser Caucasus, the prevalence of onchocerciasis in cattle in the steppe landscape was 34%, in the forest and meadow landscape of the middle mountains - 58%, in the mountain-meadow landscape - 26%. This can be explained by the existence of favorable conditions for the development of carcinogenic migraines, which are intermediate hosts of onchocerciasis in cattle.

Keywords: Small Caucasus, cattle, onchocerciasis, landscapes, intermediate host, bloodthirsty migraines.

GİRİŞ

Onxoserkoz törədiciləri ilə yoluxmuş iribuynuzlu heyvanların ətinin keyfiyyəti aşağı düşür, südünün miqdarı azalır, dəri keyfiyyətsiz olur. Onxoserkoz törədiciləri ilə yüksək dərəcədə yoluxmuş sagmal heyvanların çıxış edilməsi nəticəsində heyvandarlıq təsərrüfatlarına ciddi ziyan dəyir. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının məhsuldarlığının artırılması, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz məhsullara olan tələbatının ödənilməsi həmişə Dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

İribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibləri olan qansoran mıgmıgaların və nəm milçəklərinin kimyəvi mübarizə üsulları ilə məhv edilməsinin çox mürəkkəb bir proses olması və ətraf mühitin zəhərli maddələrlə çirklənməsinin qarşısını almaq məqsədilə heyvanların qansoran ikiqanadlılardan qorunması üçün profilaktik mübarizə tədbirlərindən istifadə etmək çox effektivdir. Qansoran mıgmıgaların yetkin dövrəqədərki inkişafı axar su hövzələrində getdiyi üçün kiçik arx və çayların istiqamətini müvəqqəti dəyişməklə onların sürfə və puplarının xeyli hissəsinin məhv olmasına nail olmaq mümkündür.

MATERIAL VƏ METODİKA

2018-2020-ci illər ərzində Kiçik Qafqazın Şimal-şərq ətəklərində müxtəlif xarakterli landşaftlarda iribuynuzlu heyvanlarda onxoserkoz törədicilərinin yayılmasını müəyyən etmək məqsədilə Ağstafa, Qazax, Tovuz, Şəmkir, Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarının fermer təsərrüfatlarından Kütləvi Baxış Üsulu (KBÜ) ilə 137 baş qaramal, 83 baş camışın boyun bağları, qarın-dalaq birləşmələri, diz oynaqları yetkin onxoserklərə, 209 baş qaramal, 94 baş camışın isə dəri nümunələri mikroonxoserklərə görə tədqiq edilmişdir. İribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədiciləri ilə yoluxmasını müəyyən edərkən onların yaşı, köklük dərəcəsi, rəngi, cinsi, cinsiyyət mənsubiyyəti, saxlanma şəraiti və yeri qeydə alınmışdır.

İribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibi olan qansoran ikiqanadlılar (1223 fərd) heyvanlardan qan soran zaman eksqauster və əl toru vasitəsilə toplanmışdır. Qansoran mıgmıga və nəm milçəklərinin növ tərkibi təyin edilmiş və kompressor üsulu ilə tədqiq edilərək mikroonxoserklərlə yoluxmaları müəyyən edilmişdir.

Qansoran mıgmıga və nəm milçəklərinin heyvanlara hücumu zamanı havanın temperaturu və nisbi rütubəti Assman psixrometri ilə, küləyin sürəti Fyuss anomometri, işığın gücü isə lyuksmetrlə təyin edilmişdir.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Azərbaycanda başlıca helmintoz törədicilərinin müxtəlif ekoloji sahələrdə paylanması səbəbləri öyrənilmişdir. Onların landşaft zonaları və sahələri, müxtəlif şaquli və üfüqi zonalar üzrə yayılması qanunauyğunluqları aydınlaşdırılmışdır (1). Lakin iribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin öyrənilməsinə digər helmintozlarla müqayisədə çox gec başlanmışdır. Ona görə də onların hərtərəfli öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. İribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinə qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirərkən onların hansı landşaftda yayılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki müxtəlif landşaftlarda ayrı-ayrı dövrlərdə iribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibi olan qansoran mıgmığa və nəm milçəklərinin kütləvi inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Tədqiqat bölgəsində quru çöl landşaftında iribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədiciləri ilə yoluxma ekstensivliyi-34%, orta dağlığın meşə və çəmən landşaftında-58%, dağ çəmən landşaftında-26% təşkil etmişdir. Ayrı-ayrı landşaftlarda havanın temperaturu, nisbi rütubət, küləyin sürəti, illik yağıntının miqdarı, axar su şəbəkəsinin sıxlığı, ərazinin bitki örtüyü iribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahiblərinin inkişafına təsir edən başlıca amillərdir. Kiçik Qafqazın Şimal-şərq hissəsindən axan Ağstafaçay, Tovuzçay, Əsrəkçay, Zəyəmçay, Şəmkiçay, Qoşqarçay, Gəncəçay, Kürəkçay və bir sıra adsız arx və kanallarda iribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibləri olan qansoran mıgmıgaların yumurta, sürfə, və pupları inkişaf edir. Həmin suların temperaturundan, axma sürətindən, bulanıqlıq dərəcəsindən, dibinin xarakterindən və bir sıra başqa amillərdən asılı olaraq qansoran mıgmıgaların müəyyən növ tərkibi formalaşmışdır (2). Qansoran mıgmıgalar temperaturdan asılı olaraq ildə bir nəsil verən-soyuqsevən növlərə, ildə iki nəsil verən-istisevən növlərə və ildə üç nəsil verən-daha çox istisevən növlərə ayrılırlar. Onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibi olan *Wilhelmia mediterranea* Puri növü çox plastik növ olub tədqiqat bölgəsinin bütün landşaftlarında yayılmışdır. *Tetisimulium alajensis* Rubc. növü orta dağlığın meşə və çəmən landşaftında, *Tetisimulium condici* Bar. növü-dağ çəmən landşaftında, *Odagia varieqata* Mg. növü-orta dağlığın meşə - çəmən və dağ-çəmən landşaftlarında, *Odagmia caucasica* Rubc. növü-quru-çöl, orta dağlığın meşə - çəmən və dağ-çəmən landşaftlarında yayılmışdır. Qansoran mıgmıgaların yetkin dövrəqədərki inkişafına təsir edən ən başlıca amil suyun temperaturudur. Qansoran mıgmıgaların ayrı-ayrı növlərinin temperaturdan asılı olaraq hansı müddətdə inkişaf edib yetkin mərhələyə çatmasını öyrənməklə iribuynuzlu heyvanları onların aktiv hücumlarından qorumaq olar.

Tədqiqat bölgəsində oturaq şəraitdə saxlanan heyvanların onxoserkoz törədiciləri ilə yoluxma ekstensivliyi köçəri şəraitdə saxlanan heyvanlara nisbətən xeyli aşağı səviyyədə olmuşdur. Biz bunu başqa səbəblərlə yanaşı oturaq şəraitdə saxlanan heyvanların köçəri şəraitdə saxlanan heyvanlara nisbətən qansoran mıgmıgaların hücumlarına daha az məruz qalmaları ilə əlaqələndiririk.

İribuynuzlu heyvanların onxoserkoz törədicilərinin aralıq sahibi olan qansoran mıgmıgaların heyvanlara gün ərzində aktiv hücum dövrlərini müəyyən etməklə də heyvanları onların hücumlarından mühafizə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Асадов С. М. Эколого-гельминтологическое районирование территории Азербайджана по материалам гельминтофауны жвачных животных. Докл. АН Азерб. ССР, Том XXVII - 1971, N 10. с. 85-89.
2. Джафаров Ш.М. Фауна Азербайджана. Двукрылые насекомые. Изд-во АН Азерб. ССР. Том V, Баку, 1960, с. 97-144.